

6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Senetle İspat Kuralları ve Bunların İstisnaları

Araştırma

Mustafa GÖKSU*

* Dr., Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Usul ve İcra - İflas Hukuku ABD.

(Dr., Gazi University Faculty of Law, Civil Procedure and Bankruptcy Law Department) (E-posta: goksu@gazi.edu.tr)

ÖZET

1086 Sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununda bulunan senetle ispat kuralları, 6100 sayılı Kanun-
da da bulunmaktadır. Ancak bu kuralların istisnalarında bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir.
Bunlardan en önemlisi delil başlangıcıdır. Artık bir belgenin delil başlangıcı olabilmesi için yazılı olması şartı
bulunmamaktadır. Kanunda belge tanımına giren ispata elverişli her türlü araç, diğer iki şartı taşıması halinde
delil başlangıcı olabilecektir. Bu çerçevede elektronik belgeler de delil başlangıcı olabilirler. Yeni Kanun çerçe-
vesinde, karşı tarafın delil gösterme hakkını ortadan kaldıran veya aşırı derecede kısıtlayan delil sözleşmeleri
geçersiz olacaktır. Yargıtay'ın geçtiğimiz yıllarda senetle ispat kurallarına yeni istisnalar getirebilecek yöndeki
içtihatları kanuna dâhil edilmemiştir. Senetle ispat zorunluluğunun sınırı, mevcut sınıra oranla yaklaşık dört kat
arttırıldığı için, senetle ispatı gereken davalarda gözle görülür bir azalmanın gerçekleşmesi olasıdır.

Anahtar Kelimeler

İspat Hukuku, Senetle İspat Kuralları, Delil Başlangıcı, Belge, Fiili Karine.

ABSTRACT

Rules of Documentary Proof and Their Exceptions under the Code of Civil Procedure No. 6100

Rules of documentary proof brought under the Code of Civil Procedure No. 1086 are also existent in the
new Code No. 6100. However some amendments are made regarding the exceptions of said rules. The
most important one of these amendments is concerning commencement of proof. In order to be applied as
commencement of proof, the documents need not be written anymore. All instruments suitable for evidential
purposes and considered under the document definition set forth in the Code, may be used as commencement
of proof provided that they carry the other two conditions. In this context, electronic documents may also be
applied as commencement of proof. According to the Code, evidentiary agreements that eliminate or greatly
curtail a party's right to produce evidence are deemed invalid. Recent interpretations by the Court of Appeals
that may create new exceptions to the rules documentary proof are not included in the making of the new Code.
Number of cases requiring documentary proof may be decreased significantly since the monetary limit of the
documentary rule is increased over fourfold the current limit.

Keywords

Law of Evidence, Rules of Documentary Proof, Commencement of Proof, Document, Presumption of Fact.

GİRİŞ

12.01.2011 tarihinde TBMM'nde kabul edilen Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK), 6100 sayı numarası ile 04.02.2011 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. 01.10.2011 tarihinde yürürlüğe girecek olan Kanun, temelde 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu üzerinde şekillenmiş ve Kanunda, eski Kanunun dili ve içeriğinin günümüz koşullarına uygun hale getirilmesi ve sistematığının elden geçirilmesinin yanı sıra, çok önemli bazı değişiklikler de yapılmıştır. Türk Hukuk Yargılamasına egemen olan ilkeler ve usullerden temelde vazgeçilmediği, bir kısmında esaslı, bir kısmında ise çok büyük olmayan değişiklikler yapıldığı, bazı hususların ise olduğu gibi bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca yeni düzenleme ile Kanunun dili de sadeleştirilmiş ve güncel hale getirilmiştir. Kanunun bu özelliği, ispat ve delilleri düzenleyen hükümlerinde de gözlemlenmektedir. Kanunda ispat ve deliller konusu dördüncü kısımda düzenlenmiş olmakla beraber, yazılı yargılama usulünü düzenleyen üçüncü kısım başta olmak üzere diğer bazı kısımlarında da deliller ile ilgili bazı hükümler bulunmaktadır.

Türk Hukuk Yargılamasının en temel özelliklerinden birisi olan senetle ispat ilkesi ve bu ilkeye ilişkin kurallar (senetle ispat zorunluluğu ve senede karşı tanıkla ispat yasağı) 6100 sayılı Kanunda da devam etmektedir. Fakat bu kuralların istisnalarında bazı önemli değişiklikler yer almıştır. En temel değişiklik, hiç kuşkusuz, eski Kanunda "yazılı delil başlangıcı" olarak düzenlenmiş olan kurumun, yeni Kanunda "delil başlangıcı" olarak düzenlenmesi ve bununla bağlantılı olarak belge kavramının kanunda tanımlanmış olmasıdır. Bu çalışmada Kanunun konuyla ilgili getirdiği yenilikler ve değişiklikler ile konuyu doğrudan ilgilendiren 2002 tarihli bir Yargıtay HGK kararı incelenecektir.

A) Senetle İspat Kuralları ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu

1. Genel Olarak

Kanun koyucu, HMK'nda, senetle ispat kurallarını korumuş ve bu durum Kanunun genel gerekçesinde şu sözlerle ifade edilmiştir: "... Hukuki işlemlerin belli bir miktar veya değer üzerinde olması hâlinde senetle ispatı kuralı muhafaza edilmiştir. Akdeniz ülkeleri olan Fransa, İtalya ve Yunanistan hukukunda da senetle ispat kuralı korunmaktadır. Yaklaşık yüzelli yılın üzerinde bir uygulama-

sı olan ve uygulamada herhangi bir şikâyet konusu olmayan senetle ispat kuralı, Komisyonumuz tarafından da çoğunlukla kabul edilmiştir"¹. Senetle ispat kuralı, senede verilen önemin esas olduğu, tanığın ise hukuki işlemlerin ispatı için yeterince değerli görülmediği bir anlayış çerçevesinde düzenlenmiş ve uygulana gelmiş bir kuraldır². Hem doktrin, hem uygulamada senet, hukuki işlemlerin ispatında en değerli (uygun) delil olarak görülmüş, tanığın hem bilinçli (yalan veya kasıtlı olarak eksik bilgi verme), hem de bilinçsiz olarak (unutma veya yanlış duyma ya da görme) gerçeğe aykırı bir delil ortaya koyabileceği fikri hâkim olmuştur³. Senetle ispat mecburiyetinin bunun yanında tarafları yazılı bir senet hazırlayarak bu konuda düşünmeye sevk etmek gibi bir fonksiyonunun da olduğu kabul görmüş bir gerçektir⁴. Senet, bu sebeplerden dolayı Türk Hukuk Yargılamasında da hukuki işlemler bakımından temel delil olmaya devam et-

1 Senetle ispat mecburiyeti dediğimiz sistematik yapı bu sayılan ülkelere has bir kurum olmakla birlikte, delillerin serbestçe değerlendirilmesi ilkesini benimsemiş olan Anglosakson Hukuklarında da benzer kurallar yer almaktadır. Örneğin eski İngiliz uygulamalarından gelen "Yazılı Şekil Kuralı"na (*Statute of Frauds*) göre, bazı hukuki işlemlerin yazılı şekilde yapılması ve bu şekilde ispatı zorunludur (J.J. White, R.S. Summers, **Uniform Commercial Code**, 4th Edition, 1995, s. 82). Bu kuralın ABD Tek tip Ticaret Kanununda (*Uniform Commercial Code*) yer alan düzenlemesine göre, 5000 ABD Dolarını geçen satış sözleşmelerinin yazılı şekilde ispatı gerekir (UCC §2-201). Anglosakson Hukuklarında önemli bir yere sahip olan "Sözlü Delil Yasağı" (*Parol-Evidence Rule*) da senede karşı senetle ispat kuralına benzemekte ve yapılmış olan yazılı bir sözleşme ile ilgili hususların sözlü delil ile aksinin iddia edilemeyeceği belirtilmektedir (Rice, P.R. (Editor), **Electronic Evidence Law and Practice**, Chicago, 2005, s.190). Nihayet, "En Uygun Delil Kuralı" da (*Best Evidence Rule*), bir vakianın ispatı için mahkemeye, en uygun delilin sunulması gerektiğini, bu delil sunulmadan, daha uzak bir delilin sunulmasının kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir (Friedenthal, J.H., Singer, M., **The Law of Evidence**, Mineola, 1985, s. 250). Örneğin bir yazı, kayıt veya fotoğrafın ispatı için söz konusu yazı, kayıt veya fotoğrafın kendisinin sunulması gerekir.

2 Postacioğlu, İ., **Şahadetle İspat Memnuiyeti ve Hudutları**, 2. Baskı, İstanbul, 1964, s.26; Berkin, N. M., "Senetle İspat Mecburiyeti ve Kaidenin İstisnaları", **İHFM**, 1950, C. XVI, S. 3-4, s.805; Belgesay, M.R., **Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi, İspat Teorisi**, 3. Baskı, İstanbul, 1950, s. 56-57.

3 Alangoya, Y., Yıldırım, M.K., Deren-Yıldırım, N., **Medeni Usul Esasları**, 7. Baskı, İstanbul, 2009, s. 327; Pekcanitez, H., Atalay, O., Özkes, M., **Medeni Usul Hukuku**, 10. Baskı, Ankara, 2011, s. 472, 500; Kuru, B., **Hukuk Muhakemeleri Usulü, Cilt II**, 6. Baskı, İstanbul, Demir, 2001. (Kisaltma: **Kuru-Cilt II**), s. 2079; Belgesay, s. 111-115, Ansay, S.Ş., **Hukuk Yargılama Usulleri**, 7. Baskı, Ankara, 1960, 266, 286; Yıldırım, M.K., **Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**, İstanbul, 1990 s. 211.

4 Ansay, s. 286; Berkin, N.M., "İspat Hukukunda Senet Delili ve Yazılı Şekil", **İHFM**, S. 1946/6, s. 1183.

mektedir⁵. Bahsettiğimiz üzere bu kurallar 6100 sayılı Kanunda da aynen korunmuştur.

Konuya geçmeden öne belirtmek gerekir ki, 1086 sayılı Kanunda *"Bu Kanunun tayin ettiği haller müstesna olmak üzere hâkim ikame olunan delilleri serbestçe takdir eder (m. 240)"* şeklinde düzenlenmiş olan hâkimin delilleri (kural olarak) serbestçe değerlendirmesi ilkesi, 6100 sayılı Kanunda da yer bulmuştur. Kanunun 198. maddesine göre, *"Kanuni istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir"*. Görüldüğü üzere burada önemli olabilecek bir nüans bulunmaktadır. Eski Kanunda bulunan *"bu kanunun tayin ettiği haller müstesna olmak üzere"* ibaresi, *"kanuni istisnalar"* şeklinde değiştirilmiştir. Buna göre diğer kanunlarla getirilebilecek delillere kısıtlamalar getirilebilmesinde bir tereddüt olmaması gerekir. İfadedeki diğer bir farklılık da *"ikame olunan deliller"* ibaresi yerine *"delilleri"* ibaresinin getirilmiş olmasıdır. Davalar zaten kural olarak *"tarafarca getirilme ilkesi"* ve *"hâkimin davayı aydınlatma ödevi"* çerçevesinde çözümleneceği için⁶ kanımızca bu ifadede bir eksiklik bulunmamaktadır⁷.

2. Senetle İspat Zorunluluğu

Kanunun, senetle ispat zorunluluğu başlığını taşıyan 200. maddesi, eski Kanunun konuyu düzenleyen 288 ve 289. maddelerinin birleştirilmesinden oluşmaktadır. Bu iki maddenin tek bir madde ile düzenlenmesi, madde gerekçesinden de anlaşıldığı üzere konu bütünlüğü açısından uygun bulunmuştur. HUMK'nun 288. maddesinin birinci fıkrasının birinci cümlesi ile HMK'nun 200. maddesinin birinci fıkrasının birinci cümlesi, parasal sınır hariç olmak üzere, kelimesi kelimesine aynıdır. Değişik-

lik, belirttiğimiz üzere parasal sınırdadır. Parasal sınır, HUMK çerçevesinde 2011 yılı için 590 Türk Lirasıdır. Bu sınır tasarının son halinde ve TBMM'nde oylamaya sunulduğunda 500 TL olarak düzenlenmiştir. Fakat TBMM Genel Kurulu'nda kanunun oylanması sırasında bir önerge verilmiş ve kabul edilen bu önergeye göre söz konusu sınır 2500 Türk Lirasına çıkartılmıştır. Buna gerekçe olarak da 500 TL sınırının 2005 yılında öngörülmüş olduğu ve geçen süre içerisinde paranın değer kaybı gözetildiğinde ve günümüz ekonomik koşulları çerçevesinde arttırılması gerektiği gösterilmiştir⁸. Bu sebeple şu anda 590 TL olan sınır, kanunun yürürlüğe girmesinden sonra 2500 TL olarak uygulanacaktır. Kanımızca bu artış, paranın kaybettiği değer üzerinde, çok ciddi bir artıştır. Mevcut sınırın dört kattan fazla üzerinde olan bu yeni sınırın, senetle ispat zorunluluğunun uygulanma alanında da gözle görülür bir azalma yaratacağı kanaatindeyiz. Maddenin, hukuki işlemin değerinin düşmesi sebebiyle kanundaki sınırın altına düşmesi halinde dahi mecburiyetin uygulanacağını düzenleyen ikinci cümlesi de eski Kanunun 288. maddesinin ikinci fıkrası ile hemen hemen aynıdır. Ödeme ve borçtan kurtarma aynı şekilde tahdidi olmadan örnek kabilinden sayılmıştır.

Kanunun 200. maddesinin ikinci fıkrasında, eski Kanunda 289. maddede düzenlenen, karşı tarafın açık muvafakatı halinde tanık dinlenmesine ilişkin istisna düzenlenmiştir. Buna göre, senetle ispatı gereken hususlarda ilgili hükümler hatırlatılarak karşı tarafın açık muvafakatı halinde tanık dinlenebilir. Senetle ispat mecburiyetinin kamu düzeninden olmadığı ve taraflarca ortadan kaldırılabileceği yönündeki 1959 tarihli Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararından⁹ sonra 1711 sayılı Kanunla 1973 yılında yapılan değişiklikle HUMK'na giren bu düzenleme, yeni Kanunda da aynen korunmuştur. Doktrinde, ağırlıklı görüş bu düzenlemedeki durumun bir delil sözleşmesi olduğu yönünde olmakla birlikte¹⁰, kanımızca da burada düzenlenen husus, kanun açık lafzından anlaşılacağı üzere sa-

5 Bu çalışmanın kapsamı 6100 sayılı Kanunun getirdiği yenilik ve değişikliklerin incelenmesi ile sınırlı olduğundan bu kuralın amacı gibi ayrıntılara girmekten kaçınıyoruz. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Postacioğlu (age); Alangoya / Yıldırım / Deren-Yıldırım, s. 327; Pekcanitez / Atalay / Özekes, s. 472; Kuru -Cilt II, s. 2079; Belgesay, 111-115, Ansay, 266, 286; Yıldırım, M.K., "Senetle İspat Kuralının Türk Medeni Yargılama Hukukundaki Önemi", **İlke-ler İşığı Altında Medeni Yargılama Hukuku** (Derleyen: M. Kamil Yıldırım), İstanbul, 2002, s. 118-142; Belgesay, M.R., "Yazılı Deliller", **AD**, S. 1943/5, s. 332-340; Berkin (agm).

6 Pekcanitez / Atalay / Özekes, s. 243-250, 254-256; Alangoya / Yıldırım / Deren-Yıldırım, s. 183 - 184; Kuru, B., Arslan, R., Yılmaz, E., **Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 21. Baskı, Ankara, 2010, s. 360 vd.

7 Bu iki ilke ve diğer bazı ilkeler, HMK'nda açık olarak düzenlenmiştir. Buna göre 25. madde taraflarca getirilme ilkesini, 31. madde de hâkimin davayı aydınlatma ödevini düzenlemektedir.

8 12.01.2011 tarihli TBMM Genel Kurul Tutanaklarından (<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil5/bas/b050m.htm>, Erişim Tarihi: 13.01.2011).

9 İçtihadı Birleştirme Umumi Heyeti, 18.03.1959, E. 1958/18, K. 1959/21, (Şener, E., **Tüm İçtihadı Birleştirme Kararları**, İkinci Baskı, Seçkin, Ankara, 2000, s. 379 - 381).

10 Kuru / Arslan / Yılmaz, s. 468; Pekcanitez / Atalay / Özekes, s. 468-469; Alangoya / Yıldırım / Deren - Yıldırım, s. 382.

dece tanık dinletilmesine muvafakat göstermektir, yoksa bir delil sözleşmesi değildir¹¹.

Eski Kanunda yer alan "senetsiz ispat olunamaz" ifadesi yeni Kanunda da yer almaktadır. Yani böyle bir işlemin sadece senet ile ispat edilebileceği düzenlenmiştir. Oysaki eski Kanun uygulaması döneminde (ki halen devam etmektedir), doktrin ve uygulamadaki hem fikir düşünceye göre, sadece senetle ispat edilebilecek durumlar diğer kesin delillerle de ispat edilebilir¹². Kesin deliller sadece kanunla yaratılabilir¹³. HUMK düzenlemesinde kesin deliller, doktrindeki hâkim görüş ve uygulamaya göre dört tanedir. Bunlar, senet, kesin hüküm, yemin ve (mahkeme önünde) ikrardır¹⁴. Ancak yine doktrinde öne sürülen ve bizim de katıldığımız bir takım görüşlere göre, ikrar, kesin hüküm ve yemin delilleri gerçek anlamda (vakıyı temsil özelliği olan) birer delil değildirlir. İkrar, vakıyı çekişmeli olmaktan çıkardığına, deliller de sadece çekişmeli vakıaların ispatı için gösterilebileceğine göre ikrar bir delil olamaz¹⁵. Aslında kanunda da ikrarın bir delil olduğu açıkça belirtilmemiş, fakat sistematik ve ifade tarzı böyle bir düşünceye yol açmıştır. HMK'nda ise ikrar, delillerden önce 188. maddede düzenlenmiş ve (mahkeme önünde) ikrarın bulunduğu hallerde vakıanın ispatının gerekemeyeceği ifade edilmiştir. Kesin hükmün kesin delil teşkil etmesi meselesi ise, kesin hükmün bir delil olmasından ziyade, özniteliğinden gelen bir doğruluk faraziyesine dayanmaktadır¹⁶. Kesin hüküm,

yeni Kanunda, eski Kanundan (m. 237) farklı olarak deliller kısmında değil, hükmü düzenleyen bölümün (beşinci kısım, birinci bölüm) son maddesinde (m. 303) düzenlenmiştir.

Diğer bir kesin delil olan yemin delili, senetle ispat zorunluluğunun son çaresi olan ve ihtiyaçtan doğan bir ispat aracıdır. Yemin de aslında (vakıanın gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit anlamında) gerçek bir delil olmayıp, davayı kaybetmek üzere olan tarafın, son bir hamle olarak karşı tarafın vicdanını harekete geçirmek suretiyle ona davanın konusunu oluşturan ve kendi şahsından doğan (ya da bildiği) vakia veya vakıalar konusunda yemin ettirerek son bir kez düşünmeye yönlendirmesidir¹⁷. Yemin her iki kanunda da son çare ve son delil olarak düzenlendiği için, yemin edilince dava sona ermektedir¹⁸. Yeminde aslında delilden ziyade, iddia veya savunmanın son kez tekrar edilmesi söz konusudur. Ancak yemin iade edilir ve ilk teklif eden yemin ederse farklı bir durum oluşacaktır. Fakat bu durumda da yeminin hiçbir şekilde vakıayı temsil özelliği bulunmamaktadır. Tüm sonuçlar kanundaki düzenlemeden doğmaktadır. Bununla birlikte senetle ispat kuralları çerçevesinde, yemin delili ile ilgili olarak Yargıtay'ın yerleşik içtihadı bulunmaktadır. Senetle ispatı gereken davalarda ispat yükü düşen taraf davayı ispatlayamamışsa fakat dava veya cevap dilekçesinde dayandığı deliller arasında yemin delili de varsa, bu durum hatırlatılmalı ve yemin teklif etme hakkını kullanmasına izin verilmelidir¹⁹.

Bu hususlar çerçevesinde netice olarak gerçek anlamda kesin delil sıfatı ile geriye sadece senet delili kalmaktadır. Bu sebeple kanunda bulunan "senetle ispat olunması gerekir" ifadesi kanımızca teorik olarak doğrudur.

11 Taşpınar, S., **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, Ankara, 2001, (kısaltma: Taşpınar -**Kitap**), s. 182, dn. 282.

12 Kuru -**Cilt II**, s. 2198; Muşul, T., **Medeni Usul Hukuku (Temel Bilgiler)**, 2. Baskı, Ankara, 2009, s. 247; Alangoya / Yıldırım / Deren-Yıldırım, s. 383.

13 Bu konuda akademik bir tartışma olmakla birlikte, konumuzu aşacağı için ayrıntısına girmiyoruz. Bu konudaki görüşler için bkz. Taşpınar -**Kitap**, s. 201; Konuralp, H., **Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, Ankara, 1999. (Kısaltma: Konuralp -**İspat Kuralları**), s. 61; Erturgut, M., **Medeni Usul Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi**, Ankara, 2004, s. 272; Ayrıca bkz. 19. HD, 21.11.2003, E. 2718, K. 11818; 19. HD, 13.7.2005, E. 10930, K. 7922; 19. HD, 26.10.1995, E. 115, K. 890; 19. HD, 13.7.2005, E. 10930, K. 7922, 15. HD, 30.4.1979, E. 905, K. 1009, 13. HD, 2.11.1999, E. 7042, K. 7835 (Tüm kararlar: www.kazanci.com.tr).

14 Kuru / Arslan / Yılmaz, s. 386; Bilge, N., Önen, E., **Medeni Yargılama Hukuku Dersleri**, 3. Baskı, Ankara, 1978, s. 494.

15 Ansay, s. 261; Pekcanitez / Atalay / Özkes, s. 419-420; Konuralp -**İspat Kuralları**, s. 11; Kiraz, T. Ö., **Medeni Yargılama Hukukunda İkrar**, Ankara, 2005, s. 48 vd.

16 Üstündağ, S., **Medeni Yargılama Hukuku**, Cilt I-II, 6. Bası, İstanbul, 1997, 693 - 696; Belgesay, s. 195.

17 Konuralp -**İspat Kuralları**, s. 11.

18 Yeminin son delil olmasından kasıt, davayı sona erdirici niteliği haiz olmasıdır. Nitekim tarafın dayanacağı başka delil veya deliller olsa dahi, yemin teklif eder ve karşı taraf da yemini edaya hazır olduğunu bildirirse, yemin teklifinden vazgeçilerek başka bir delille dayanılmaz ve yeni bir delil de gösterilemez (HMK m. 227/II).

19 "...HUMK'nun 290 vd. maddeleri gereğince yazılı delille kanıtlamaları gerekir. Mahkemece bu yönler gözetilmeden delillerin takdirinde yanılığa düşülerek olayda hilenin varlığı kabul edilip tanık dinlemek suretiyle davanın kabulü isabetsizdir. Bu durumda mahkemece davacıların delilleri toplanıp gerektiğinde dava dilekçesinde ve sair delil denilmek suretiyle yemin deliline de dayandıkları gözetilerek yemin hakkı hatırlatılıp sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken..." 19. HD., E. 2007/7955, K. 2008/3287, 01.04.2008. Benzer kararlar için bkz. HGK, E. 2007/9-646, K. 2007/719, 03.10.2007; 15. HD., E. 2004/6609, K. 2005/4195, 12.07.2005 (tüm kararlar: www.legalbank.net).

3. Senede Karşı Tanıkla İspat Yasağı

Doktrinde ve uygulamada senede karşı senetle ispat mecburiyeti olarak da adlandırılan senede karşı tanıkla ispat yasağı, HMK'nun 201. maddesinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme de, eski Kanunun 290. maddesindeki düzenleme esas alınarak kaleme alınmıştır. Aradaki tek fark, eski Kanunda "*defi olarak ileri sürülen*" ifadesinin yerini, yeni Kanunda "*ileri sürülen*" ifadesinin almış olmasıdır. Bu değişiklik, kuralın uygulaması çerçevesinde bir farklılık oluşturmayacaktır. Senetle ispat zorunluluğu (birinci senetle ispat kuralı) ile senede karşı tanıkla ispat yasağı (ikinci senetle ispat kuralı) düzenlemeleri arasındaki en temel ifade farkı, birinci kuralda senetle ispatın zorunlu olması, ikinci kuralda ise tanıkla ispatın yasak olmasıdır. Yani ilk kuralda bir zorunluluk, ikinci kuralda ise bir yasak düzenlenmiştir.

Bir üst başlıkta birinci kural ile ilgili olarak bahsettiğimiz "senetle ispat olunması gerekir" ifadesi ile ilgili tartışmanın bir benzeri ikinci kural açısından da söz konusudur. İkinci kurala ilişkin olarak her iki kanunda da "tanıkla ispat olunamaz" ifadesi yer almaktadır. Tanığın bir takdiri delil olduğundan hareketle, bu ifadenin "takdiri delillerle ispat olunamaz" şeklinde de anlaşılması mümkündür. Her ne kadar doktrinde ve uygulamada HUMK çerçevesinde takdiri delillerin dört adet olduğu ve bunların tanık, bilirkişi, keşif ve özel hüküm sebeplerinden ibaret olduğu dile getirilmiş olsa da²⁰, özel hüküm sebeplerini düzenleyen 367. madde, kanunda düzenlenmemiş olan takdiri delillerin de yargılamaya getirilebilmesine izin vermektedir. Yani özel hüküm sebepleri bir delil türü değil, kanundaki delillerin tahdidi olmadığı yönünde bir esastır²¹. Yeni Kanunda bu husus daha açık olarak düzenlenmiş ve 192. madde ile Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunun öngörmediği hallerde Kanunda düzenlenmemiş olan delillere de başvurulabileceği esası yer almıştır. Kesin delillerin aksine takdiri deliller sınırlı sayıda olmadığı için, bir üst başlıkta yaptığımız tek tek değerlendirmeyi burada yapamıyoruz. Ancak genel bir ifade ile belirtebiliriz ki, senetle ispat mecburiyetinin uygulandığı davalarda, hukuki işlem unsuru nedeniyle zaten keşif ve bilirkişi delillerine başvurulması pek mümkün değildir. Hem eski hem

de yeni Kanunda düzenlenmiş olan keşif ve bilirkişi delillerinin yanı sıra, yeni Kanunda düzenlenmiş olan belge delili²² ve kanunda düzenlenmemiş olan diğer deliller de bu yasağın kapsamına girmektedir. Bu sebeple eski Kanun döneminde olduğu gibi yeni Kanun döneminde de kanundaki "tanıkla ispat olunamaz" ifadesinin "takdiri delillerle ispat olunamaz" şeklinde anlaşılması gerektir. Aslında burada tanık dinletilmesinin yasak olması ile ilk kuraldaki senetle ispatın zorunlu olması arasında pratikte bir fark bulunmamaktadır. Belki de tanığa olan güvensizlikten dolayı bu ifade ile hazırlanmış olan eski düzenleme, yeni düzenlemeye de örnek oluşturmuştur. Kanımızca yeni Kanunda maddenin sonu "tanık başta olmak üzere takdiri delillerle ispat olunamaz" veya "senetle ispatı gerekir" şeklinde olabilirdi.

B) Delil Başlangıcı, Delil Sözleşmesi, m. 200/II'de Düzenlenmiş Olan Muvafakat ve Senetle İspat Kurallarının Diğer İstisnaları

1. Genel Olarak

HMK'nun ispat kurallarına getirilmiş olan istisnalara ilişkin hükümleri, HUMK'na benzer şekilde düzenlenmiş ve kaleme alınmıştır. Buna göre Kanunun 202. maddesinde Delil Başlangıcı düzenlenmiş, 203. maddede ise eski Kanunda iki ayrı maddede, 293. ve 294. maddelerde düzenlenmiş olan diğer istisnalar bentler halinde yer almıştır. Senetle ispat kurallarının istisnaları aynen eski Kanunda olduğu gibi bir bütün olarak düzenlenmiştir. Bundan kastımız, senetle ispat zorunluluğu ile senede karşı tanıkla ispat yasağı kurallarının istisnalarının ayrı ayrı düzenlenmemiş olmasıdır. Kanunun 203. maddesi her iki kural için de geçerlidir. Ancak HUMK çerçevesinde bu istisnalardan bir kısmının ikinci kural açısından uygulanamacağı Yargıtay içtihatları doğrultusunda doktrinde de kabul görmüştür²³. Bu husus yeni Kanun açısından da geçerli olacaktır. Bu istisnaların ayrınıtısına aşağıda değineceğiz. Senetle ispat kurallarını aşabilmenin son yolu olan delil sözleşmeleri de yeni Kanunda yine eski Kanuna paralel olarak fakat daha ayrıntılı şekilde, eski Kanunda olduğu

22 Ancak hiç kuşkusuz belgelerin delil başlangıcı hükmü (m. 202) çerçevesinde getirilebilmeleri mümkündür. Bu konuya daha sonra değinilecektir.

23 Üstündağ, s. 669.

20 Kuru / Arslan / Yılmaz, s. 386.

21 Konuralp -İspat Kuralları, s. 36.

gibi senetle ispat kurallarından önce (m. 193) düzenlenmiştir.

2. Delil Başlangıcı

Giriş bölümünde bahsettiğimiz üzere, 6100 sayılı Kanunun getirdiği en önemli yeniliklerden bir tanesi delil başlangıcı düzenlemesi ve yine bununla ilgili olarak kanunda yapılmış olan belge tanımıdır. Kanunun delil başlangıcını düzenleyen 202. maddenin birinci fıkrası, eski Kanunun yazılı delil başlangıcını (tahriri mukaddime beyyine) düzenleyen 292. maddesinin birinci fıkrasına benzer şekilde formüle edilmiş ancak eski düzenlemede bulunan tahriri (yazılı) ifadesi yeni Kanuna konulmamıştır. Bunun sebebi, gerekçede de ifade edildiği üzere, delil başlangıcı olabilmenin şartının “yazılı olma” değil, “belge olma” olarak değiştirilmiş olmasıdır. Fıkra, aynen eski düzenlemede olduğu gibi “*tanık dinlenebilir*” sonucu ile bitmektedir. Bu konuda bir değişiklik yapılmadığı için eski Kanunda söz konusu olan “tanık dinlenilmesi zorunlu mudur”, “tanık yanında başka takdiri delillere başvurulabilir mi”, “tanık dinlenmesine gerek olmadan başka takdiri delillere başvurulabilir mi” gibi doktrinde tartışılmış ve uygulamada farklı içtihatlarla yol açmış sorular ve tartışmalar yeni Kanun uygulamasında da sürecektir²⁴. Kanımızca burada tanık dışında özellikle bilirkişi veya keşif başta olmak üzere diğer takdiri delillere de başvurulabilmesi mümkün olmalıdır. Ayrıca doktrinde ifade edilmiş olan ve delil başlangıcının tek başına yeterli olduğu takdirde tanık dinlenmeden de hükme konu olabileceği yönündeki görüşe de katılıyoruz²⁵. Eski Kanun zamanında var olan, yazılı delil başlangıcı ile ispat tam olarak gerçekleşemezse hâkimin ispat yükü kendisine düşen tarafa resen yemin verdirmesi uygulaması ise, 6100 sayılı Kanununda tamamlayıcı yemin kurumuna (deliline) yer verilmemiş olması sebebiyle artık uygulanamayacaktır²⁶. Hâkim diğer takdiri delillerle yete-

rince ikna olamazsa, ispat yükü yerine getirilememiş sayıldığından ispat yükünü taşıyan taraf davayı kaybedecektir.

202. Maddenin ikinci fıkrasında, eski Kanunda olduğu gibi delil başlangıcının tanımı yapılmıştır. Eski Kanun uygulamasında kanunun lafzı ile doktrin ve uygulama arasındaki görüş birliği çerçevesinde, yazılı delil başlangıcının üç unsuru olduğu kabul edilmektedir. Bu unsurlar, delil başlangıcının maddi (yazılı olma) unsuru, karşı taraftan sadır olma unsuru ve gerçeğe yakınlık (ispat) unsurudur²⁷. Bu üç koşulu bir arada taşıyan araçlar yazılı delil başlangıcı olarak yargılamaya dâhil edilebilirler. Eski Kanunun 292. maddesinin ikinci fıkrasında bu unsurlar, “*müddeabihin tamamen sübutuna kâfi olmamakla birlikte vukuuna delalet etme*”, “*aleyhine ibraz edilmiş olan taraf canibinden verilmiş olma*” ve “*tahriri*” olma ile ifade edilmiş ve söz konusu araçların “*evrak veya vesailer*” olabileceği düzenlenmiştir. Yeni Kanunda ise ilk iki unsur sırayla “*konusu hukuki işlemin tamamen ispatına yeterli olmamakla birlikte, söz konusu hukuki işlemi muhtemel gösterme*” ve “*kendisine karşı ileri sürülen kimse veya temsilcisi tarafından verilmiş veya gönderilmiş olma*” şeklinde ifade edilmiş, üçüncü unsur ise yukarıda bahsettiğimiz üzere gerekli olmaktan çıkarılmıştır. “*Evrak ve vesailer*” ifadesinin yerine de “*belge*” kavramı kullanılmıştır.

Yeni tanım, aslında doktrin ve uygulamada kabul görmüş olan tanımın kanunda düzeltilmiş halidir. Zira örneğin eski Kanunda yazılı delil başlangıcı ile ispat faaliyetinin yöneltildiği meselenin “*müddeabih*” değil, senetle ispat kuralına konu olan “*hukuki işlem*” olduğu kabul edilmekteydi²⁸. Benzer şekilde “*vukuuna delalet etme*” ifadesi yerine “*muhtemel gösterme*” ifadesinin getirilmesi de kanımızca yerinde olmuştur. Ancak burada belirtmek gerekir ki, kanımızca “*işlemi muhtemel gösterme*”, “*vukuuna delalet etme*”den daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Fakat bu ifade farklılığının uygulamada farklı sonuçlara yol açacağını zannetmiyoruz, şartın benzer şekilde anlaşılmaya ve uygulanmaya devam etmesi olasıdır. Karşı taraftan sadır olma koşulu da yeni Kanunda “*kendisine karşı ileri sürülen kimse veya temsilcisi ta-*

24 Konuralp, H., **Medeni Usul Hukukunda Yazılı Delil Başlangıcı**, Ankara, 1988. (Kisaltma: Konuralp -**Delil Başlangıcı**), s. 144 vd.; Berkin s. 812; Tiftik, M., “Yazılı Delil Başlangıcı”, **AD**, 1984, s. 256-259; Anıl, Y., “Yazılı Delil Başlangıcı”, **AD**, S. 1983/2, s. 417-418; Postacıoğlu, s. 311.

25 Konuralp -**Delil Başlangıcı**, s. 145; Belgesay s. 62.

26 Bu konudaki eleştirileri için bkz. Yılmaz, E., “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Üzerine Notlar”, **Medeni Usul ve İcra - İflas Hukukçuları Toplantısı V (Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Değerlendirmesi)**, Ankara, 2007, s. 194; Alangoya, Y., Yıldırım, K., Deren-Yıldırım, N., **Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı**

Değerlendirme ve Öneriler, İstanbul, 2006, s. 135.

27 Konuralp -**Delil Başlangıcı**, s. 40-41.

28 Konuralp -**Delil Başlangıcı**, s. 120.

rafından verilmiş veya gönderilmiş olma” şeklinde düzenlenmiş, yani daha önce doktrinde de kabul görmüş olan, tarafın temsilcisi tarafından verilmiş olan belgelerin de tarafın kendisine karşı delil başlangıcı olacağı esası açıkça maddeye eklenmiştir²⁹. Nihayet, kanunda yazılı olma şartı kaldırılıp (kanunda) belge olarak sayılan ispata yönelik her türlü aracın delil başlangıcı olabileceği düzenlendiği için, “*verilmiş olma*”nın yanı sıra, faks ve elektronik yazışmalar gibi belgeleri de kapsayacak şekilde “*gönderilmiş olma*” durumu da kanuna eklenmiştir.

Kanunun belge başlığını taşıyan 199. maddesine göre, “*Uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli yazılı veya basılı metin, senet, çizim, plan, kroki, fotoğraf, film, görüntü veya ses kaydı gibi veriler ile elektronik ortamdaki veriler ve bunlara benzer bilgi taşıyıcıları bu Kanuna göre belgedir*”. Tanımda dikkati çeken bazı unsurlar bulunmaktadır. Öncelikle ilk olarak bunların tahdidi olmadığı görülmektedir. Bu sayede kanunda sayılmamış olan veya teknolojideki öngörülemez gelişmelerle ortaya çıkabilecek yeni araçların da belge tanımına sokulması mümkün olabilecektir. Bu araçlar, geleneksel anlamda yazılı belge olabilecekleri gibi, görüntü veya ses kaydı ya da elektronik ortamdaki veriler gibi eski Kanun çerçevesinde “yazılı” olarak kabul edemediğimiz ispat araçlarını da içerir³⁰. Bu araçların kanun anlamında belge sayılabilmeleri ise, uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli olmaları halinde mümkün olabilecektir, aksi bir durum zaten düşünülemez. Kanunun 199. maddesi çerçevesinde kabul edebileceğimiz her türlü belge, “konusu hukuki işlemin tamamen ispatına yeterli olmamakla birlikte, söz konusu hukuki işlemi muhtemel gösterme” ve “kendisine karşı ileri sürülen kimse veya temsilcisi tarafından verilmiş veya gönderilmiş olma” kriterlerini bir arada sağladığı takdirde delil başlangıcı olabilecektir.

Eski Kanun uygulamasında delil başlangıcının

yazılı olması koşulu bulunduğu için, “*karşı tarafa tan sadır olma*”nın tespiti konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmış, fakat karşı tarafın bu yazıların kendisinden kaynakladığını inkâr etmesi durumunda sadece tanık dinlenmesi yerine mutlaka HUMK m. 308 vd. hükümleri çerçevesinde bir inceleme yapılması gerektiği içtihadı yerleşmiştir; nitekim doktrindeki görüş de ağırlıklı bu yöndedir³¹. Doktrinde KONURALP, bunu “karşılaştırmaya elverişli nesnel bir unsur zorunluluğu” olarak ifade etmektedir³². Söz konusu zorunluluğun, yeni Kanun çerçevesinde uygulanması ise daha karmaşık olacaktır. Yazılı olan bir delil başlangıcının inkârı halinde eski uygulamaya paralel olarak HMK’nun 211. maddesinde bulunan sahtelik incelemesi esas alınabilir. Fakat yazılı olma koşulu kalktığı için, elektronik yazışmalar gibi yazılı olmayan bir belgenin delil başlangıcı olarak getirilmesinin istenmesi halinde, söz konusu karşılaştırmaya elverişli nesnel unsur burada uygulanamayacaktır. Elektronik belgelerdeki aidiyet, fiziksel belgelerdeki aidiyetten çok farklıdır. Fiziksel belgelerde aidiyet imza (veya el yazısı) ile tespit edildiği için, imza ve imza eden arasında fiziksel bir bağ kurulabilmektedir. Elektronik belgelerde ise bu bağ ancak farazi olarak kurulabilmektedir³³. En güvenilir elektronik belge olan güvenli elektronik imza ile hazırlanmış elektronik belgelerde (5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu) bile bu aidiyet farazidir. Ancak elektronik belgelerin delil olabilmeleri günümüz koşullarında bir zorunluluk olduğundan, bu faraziyenin yeterli sayılması kaçınılmazdır. Bir tarafın elektronik bir belgeye delil başlangıcı olarak dayanmak istemesi, fakat karşı tarafın bu belgeyi inkâr etmesi üzerine mahkemenin yapması gereken, başta bilirkişi olmak üzere diğer delillere başvurarak, belgenin aleyhine kullanılmak istenilen kimse veya vekilinden gönderilmiş olup olmadığını tespit etmektir. Burada, güvenli elektronik imzanın inkârında mahkemenin yapması gerekenleri düzenleyen 210. madde de mahkemelere yardımcı olmalıdır.

Yeni düzenleme konusunda genel bir değerlendirme yapmamız gerekirse, delil başlangıcı kurumu konusunda eski Kanundaki genel anlayışın

29 Konuralp -**Delil Başlangıcı**, s. 118; Kuru, s. 2290; Tiftik, s. 255; Postacıoğlu, s. 285.

30 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Pekcanitez, H., “Elektronik Ticaret Türk İspat Hukukuna Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Uluslararası İnternet Hukuku Sempozyumu 2001**, İzmir, 2002, s. 389-428; Erturgut s. 212 vd.; Göksu, M., **Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil**, Ankara, 2011; Akcan, R., “Medeni Usul Hukuku Açısından Faks Metinlerinin Önemi ve Delil Niteliği”, **SÜHFD**, 2001, C. 9, S. 1-2, s. 159-187.

31 Üstündağ, s.678; Konuralp -**Delil Başlangıcı**, s. 110-115; Tiftik, s. 252.

32 Konuralp -**Delil Başlangıcı**, s. 110.

33 Erturgut, s. 71.

devam ettiği görülmektedir. Yeni Kanunda da asgari bir koşul olarak ispata tam olarak yetmemekle birlikte işlemi muhtemel gösterme yeterli kabul edilmektedir. Aslında buradaki yetmeme durumunun belgenin sadece içeriği açısından değil, delil başlangıcının tüm unsurlarını bir arada düşünerek ele almak gerekir. Senet olmayan bir belgenin içeriğinin bir hukuki işlemi tüm yönleriyle ispat etmesi de mümkündür. Örneğin tarafların elektronik ortamda yaptıkları güvenli elektronik imza içermeyen bir sözleşme, içerik olarak hukuki işlemin tüm yönleri ile ispatına elverişlidir. Fakat karşı taraftan sadır olma koşulu, aidiyet karşı tarafça kabul edilmedikçe, ancak başka delillerin devreye girmesi ile ispatlanabileceğinden, yukarıda bahsettiğimiz “tamamen ispatına yeterli olmamakla birlikte” faraziyesi söz konusu olmaktadır. Çünkü kanımızca delil sistemimiz, senetle ispat kurallarının uygulandığı davalarda, aslında zaten tek bir delil (senet) olduğunu, bunun dışındaki delillerin olayı tamamen ispat yönünden mutlaka bir şekilde eksik kalacakları faraziyesi üzerine kurulmuştur; (yazılı) delil başlangıcı düzenlemesi de bunun kanıtlarından birisini oluşturmaktadır. Bu çerçevede herhangi bir değişiklik yapılmadığı, daha doğrusu yapılmaya gerek görülmediği aşikârdır.

3. Delil Sözleşmesi

HUMK’nda, senet kısmında, 287. maddenin ikinci cümlesi ile karışık bir ifade ile düzenlenmiş olan delil sözleşmesi, 6100 sayılı kanunda ispata ilişkin diğer genel hükümlerle birlikte 193. maddede düzenlenmiştir. Buna göre delil sözleşmesi, daha önce doktrinde de kabul gördüğü üzere, yazılı olarak veya tarafların mahkeme önünde tutanağa geçirilecek imzalı beyanları ile yapılabilir³⁴. Kanunda ayrıca doktrinde ifade edildiği üzere delil sözleşmelerinin münhasır veya münhasır olmayan şekilde yapılabileceği de düzenlenmiştir. Bu düzenlemede yeni olan husus, “*taraflardan birinin ispat hakkının kullanımını imkânsız kılan veya fevkalade güçleştiren delil sözleşmeleri*”nin geçersiz olacağı yönündeki düzenlemedir. Daha önce çeşitli tartışmalara yol açan ve uygulamada da farklı yönde içtihatları doğuran bu mesele, bu düzenle-

me ile kesin olarak çözümlenmiştir. Uygulamada özellikle bankaların ve kredi kurumlarının yapmış oldukları sözleşmelere kendi tuttukları kayıtları esas alan münhasır delil sözleşmesi kayıtları koydukları görülmekte ve bunlar bazı mağduriyetlere yol açmaktaydı³⁵. Bazı hukuki işlemler için çeşitli kanunlarda bu yönde düzenlemeler olmakla birlikte³⁶, meselenin tüm hukuk yargılaması çerçevesinde giderilmesi düzenleme ile mümkün olacaktır. Fakat buradaki geçersizlik yaptırımı, bazı durumlarda ağır sonuçlara yol açabilir. KURU, münhasır delil sözleşmelerinin çok ağır sonuçları olması sebebiyle, tarafların bu yöndeki iradelerinin açıkça belirtilmemiş olması halinde bu sözleşmenin münhasır olmayan delil sözleşmesi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁷. Kanımızca, bu paralelde, taraflardan birinin ispat hakkının kullanımını imkânsız kılan veya fevkalade güçleştiren delil sözleşmelerinin varlığı halinde bunların geçersizliği yerine genişletici delil sözleşmesi olarak değerlendirilmeleri daha uygun olabilirdi. Senetle ispat mecburiyeti uygulanan davalarda elektronik belgeler davaya sadece delil başlangıcı veya delil sözleşmesi çerçevesinde getirilebilirler. Yukarıdaki şekilde yapılmış olan bir delil sözleşmesi geçersizlik yaptırımı ile karşılaşarsa delil sözleşmesi ortadan kalkacağı için elektronik belgelere sadece delil başlangıcı çerçevesinde dayanılabilecektir. Oysaki geçersizlik yerine genişletici olarak kabul etme söz konusu olsaydı, delil sözleşmesinde mağdur durumda olan taraf, delil başlangıcı hükümlerine gitmeden bu elektronik belgeleri davaya getirebilecekti. Ancak kanun koyucu, tercihini geçersizlik yönünde kullanmıştır. Bu sebep-

35 Konuralp -İspat Kuralları, s. 63 vd.

36 Örneğin Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanununun 24. maddesinin dördüncü fıkrasının ikinci cümlesi: “Sözleşmede kart hamilinin haklarını zedeleyici ve kart çıkaran kuruluş lehine tek taraflı haksız şartlar sağlayan hükümlere yer verilemez”. Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunun 6. maddesi de haksız şartı tanımlamış ve haksız şartların geçersizliğini düzenlemiş ve bu konudaki ispat yükünü satıcıya yüklemiştir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığının yayınladığı 2003 tarihli Tüketici Sözleşmelerindeki Haksız Şartlar Hakkında Yönetmeliğin 5. Maddesinin eki olan listenin 17. sırasında, “*tüketicinin mahkemeye gitme veya başka başvuru yollarını kullanma imkânını ortadan kaldıran veya sınırlandıran, özellikle onun hukuki düzenlemelerde öngörülmemiş bir hakeme müracaatını öngören, gösterebileceği delilleri ölçsüz derecede sınırlandıran veya mevcut hukuki düzen uyarınca diğer tarafta olan ispat külfetini ona yükleyen şartlar*”, haksız şart olarak ifade edilmiştir.

37 Kuru -Cilt III, s. 2898.; Benzer görüşte bkz. Konuralp -İspat Kuralları, s. 67.

34 Taşpınar -Kitap, s. 196; Umar, B., “İspat Yükü Kavramı ve Bununla İlgili Diğer Bazı Kavramlar”, İHFM, 1962, S. 3-4,, s. 858; Kuru, B., Hukuk Muhakemeleri Usulü, Cilt III, 6. Baskı, İstanbul, 2001 (Kısaltma: Kuru-Cilt III), s. 2922.

le bundan sonra bu şekilde yapılmış olan sözleşmeler geçersiz olacak ve dava genel ispat kurallarına tabi olacaktır.

4. HMK m. 200/II'de Düzenlenmiş Olan Muvafakat

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Kanunun 200. maddesinin ikinci fıkrasında, karşı tarafın açık muvafakatı bulunması halinde, tanık dinlenmesine ilişkin bir istisna bulunmaktadır. Buna göre, senetle ispatı gereken hususlarda ilgili hükümler hatırlatılarak, karşı tarafın açık muvafakatı halinde tanık dinlenebilir. Yine yukarıda bahsettiğimiz üzere kanımızca bu durum bir delil sözleşmesi oluşturmadığı için, senetle ispat kurallarına delil sözleşmesinden ayrı bir istisna oluşturmaktadır³⁸. Bu düzenleme bağlamında eski ve yeni Kanunlarda içerik olarak bir fark bulunmamaktadır.

5. Senetle İspat Kurallarının (Diğer) İstisnaları (m. 203)

Eski Kanunda 293. maddede ve 294. maddede düzenlenmiş olan istisnalar, yeni Kanunda 203. maddede altı bent halinde düzenlenmiştir. Eski Kanunda bulunan haksız fiiller istisnası (HUMK m. 293/3), haksız fiillerin zaten senetle ispat kurallarının konusunu oluşturamayacağı ve bu konuda doktrin ve uygulamada herhangi bir şüphe bulunmadığı için çıkartılmış, "hukuki işlemlere ve senetlere karşı üçüncü kişilerin muvazaa iddiaları" ise yeni düzenlemeye eklenmiştir (HMK m. 203/d). Eski düzenlemede böyle bir istisna olmamasına rağmen, senetle ispat mecburiyetinin sadece hukuki işlemin taraflarını (ve külli haleflerini) bağlanması sebebiyle, üçüncü kişilerin bu sözleşme üzerindeki muvazaa iddialarını her türlü delille ispat edebilecekleri konusunda doktrin ve uygulamada bir tereddüt bulunmamaktaydı³⁹. Yeni düzenlemede bu durum açıkça yer almaktadır. Kanımızca eski düzenlemede bulunan haksız fiillerde olduğu gibi bu durum da bir istisnadan ziyade, senetle

38 Muşul, s. 252.

39 Pekcanitez / Atalay / Özekes, s. 492-493; Kuru -Cilt II, s. 2245; Üstündağ, s. 673; "... Senedin tarafları kavramına külli halefler yani mirasçılar da dâhil olduğundan, mirasçılarının külli halef sıfatıyla senede karşı dava açmaları halinde, iddialarını ancak senetle (yazılı delille) ispat edebilirler. Ancak, mirasçılar külli halef sıfatıyla değil de sadece kendi haklarına dayanarak dava açarlarsa, senede karşı olan iddialarını senet (kesin delil) ile ispat etmek zorunda olmayıp, tanıkla ispat edebilirler..." 19. HD, E. 2009/998, K. 2009/8386, 17.09.2009 (www.legalbank.net)

ispat mecburiyetinin zaten söz konusu olmayacağı bir hali oluşturmaktadır, ancak bunun, istisnalar arasında düzenlenmesinde hiçbir sakınca bulunmadığını da belirtmek gerekir.

HUMK'nda manevi imkânsızlıktan doğan istisnayı düzenleyen birinci bent ve maddi imkânsızlıktan doğan istisnayı düzenleyen üçüncü bent düzenlemeleri, bazı değişme ve güncellemeler ile içerikleri değişmeden yeni Kanuna alınmıştır. "Akitlerde hata, hile, gabin, cebir ve ikrah halleri", genel bir ifade ile "hukuki işlemlerde irade bozukluğu ile aşırı yararlanma iddiaları" şeklinde düzenlenmiştir. Eski Kanunda "halin icabına ve iki tarafın vaziyetlerine nazaran senede raptı müteamil olmıyan muameleler" şeklinde ifade edilmiş olan istisna ise "işin niteliğine ve tarafların durumlarına göre, senede bağlanmaması teamül olarak yerleşmiş bulunan hukuki işlemler" olarak düzenlemeye alınmıştır. Görüldüğü üzere burada cümlelerin yapısında bir değişiklik bulunmaktadır, eski düzenlemede senede bağlanması teamül olmayan işlemlerden bahsedilmişken, yeni düzenlemede senede bağlanmaması teamül olan işlemler istisna yapılmıştır. Kanımızca bu iki düzenleme arasında Türk Dili ve dilbilgisi anlamında bir fark olmakla birlikte, eskisinden farklı uygulamalara yol açacak bir fark bulunmamaktadır⁴⁰. Maddede son bent olarak, eski Kanunda 294. maddede düzenlenmiş olan senedin kaybolması hali yer almaktadır. Yine benzer bir düzenleme yapılmış olmakla birlikte, göze çarpan fark, senedin kaybolduğu kanısını kuvvetlendirecek delillerin veya emarelerin aranmasıdır. Eski düzenlemede "veya" yerine "ve" bağlacı bulunması sebebiyle bu durum tereddütlere yol açmıştır; doktrinde de bunun "veya" olarak algılanması gerektiği ifade edilmiştir⁴¹.

Yukarıda sayılan istisnalar her iki ispat kuralı için de geçerli olmakla birlikte, 203. maddenin (a) ve (b) bentlerinin, yani manevi imkânsızlık hallerinin, sadece senetle ispat zorunluluğunun istisnaları olduğu, senede karşı tanıkla ispat yasağı kuralında bu istisnaların uygulanamayacağı doktrin ve uy-

40 ALANGOYA, YILDIRIM, DEREN-YILDIRIM ise, senede bağlanmaması konusunda teamülün oluştuğunu tespit, teamülden olmamaya göre daha fazla emek gerektirecek bir tespit olduğunu ifade ederek düzenlemeyi eleştirmişlerdir (Alangoya, Y., Yıldırım, K., Deren-Yıldırım, N., **Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Değerlendirme ve Öneriler**, İstanbul, 2006, s. 122).

41 Konuralp -İspat Kuralları, s. 27.

gulamada tereddütsüzdür⁴². Zira bu iki durum nitelikleri gereği ikinci kuralda uygulanamayacaklardır.

6. İstisna Oluşturabilecek Tartışmalı Haller ve Konu İle İlgili Bir Yargıtay Kararı

HUMK uygulaması sırasında, kanunda sayılan istisnalar dışında diğer bazı durumların da istisna sayılıp sayılmayacağı hem doktrinde tartışılmış, hem de bunlar çeşitli Yargıtay içtihatlarına konu olmuştur. Bu tartışmalar çerçevesinde özellikle beyaza imza da denilen senedin anlaşmaya aykırı doldurulduğu iddiasının tanıkla tespit edilip edilmeyeceği de tartışılmış fakat bu durumun hile oluşturmayacağı bu sebeple de tanık dinlenmeyeceği yönünde yerleşik Yargıtay içtihatları bulunmaktadır⁴³. Hatta bu yönde ceza yargılaması ile ilgili olarak 1989 yılında verilmiş bir İBK da bulunmaktadır⁴⁴. Benzer tartışmalar hizmet sözleşmesi ve iş sözleşmesinden doğan bazı alacaklar açısından da mevcuttur⁴⁵. Yargıtay'ın bu konularda verilmiş farklı yönde kararları bulunmaktadır⁴⁶.

Senetle ispat kurallarının istisnaları çerçevesinde Yargıtay'ın son zamanlarda verdiği en ilginç ve tartışmaya neden olan kararlardan bir tanesi, 2002 yılında HGK tarafından verilen bir karardır⁴⁷. Olayda davacı, elindeki senede dayanarak senet borçlusunu miras bırakanın mirasçılarının alacak davası açmıştır. Davalı durumundaki mirasçıların elinde ise herhangi bir senet bulunmaktayken, kanunda yazılan istisnaların herhangi biri

de olayda uygulanmamaktadır. HGK, senede karşı tanıkla ispat yasağı ve istisnaları çerçevesinde yaptığı değerlendirmede, iki hususa değinmiştir: Bunlardan birincisi, "Yargıtay uygulamasına göre, örneğin borcun kumardan kaynaklandığı ya da ahlak ve adaba aykırı bir amacın tahakkuku için verildiği yolundaki savunmanın da tanıkla kanıtlanabileceği" yönündedir. Burada üzerinde durulması gereken husus, ahlaka aykırı sözleşmelerin Borçlar Kanunu çerçevesinde batıl olacağıdır (818 sayılı BK m. 20 - 6098 sayılı TBK m. 27). Bir irade bozukluğu hali (HUMK m. 293/5, HMK m. 203/ç) bulunmamaktadır; iki taraf da durumu bilerek ve isteyerek söz konusu ilişkiye girmişlerdir. Bu durum kumar borçları çerçevesinde de değerlendirilmiştir. ALANGOYA, bu konu ile ilgili olarak, "kumar ve bahis borçları ile ahlaka veya adaba aykırı bir hususun sağlanması için verilen senetlerin, HUMK 293'teki imkânsızlık sebebi ile kabul edilmiş istisnalarla aynı esaslara tabi olması gerektiği" ve bu sebeple de bunlar hakkında tanık dinlenmesinin caiz olacağı sonucuna varmıştır⁴⁸. Her iki kanunda da sözleşmeye karşı tanık dinletilebilmesi için getirilmiş olan istisna, sadece irade bozukluğu halleri içindir, muvazaa ve beyaza imza hallerinde bu istisnadan yararlanılamayacağı yukarıda belirttiğimiz üzere doktrin ve uygulamada kabul görmektedir. Burada üçüncü bir durum olarak, karşı tarafın ahlaka veya adaba aykırılık nedeniyle batıl olması gerektiğini iddia ettiği sözleşmeler ortaya çıkmaktadır. Kanımızca bu durum, kanunda mevcut istisnalardan herhangi biri çerçevesinde düşünülemez. İşlemin, ahlaka veya adaba aykırı olduğu henüz bir gerçek değildir. Senedi sunan taraf, üzerine düşen ispat yükünü senedi sunarak yerine getirmiştir. Karşı taraf söz konusu senedin ahlaka veya adaba aykırı bir şey için verildiği iddiasında bulunursa, bu iddia, senede karşı tanık yasağı ve kanunda bu yönde açık bir istisna olmaması sebebiyle sadece senet ile ispat edilebilir. Aksinin kabulü kanımızca dürüstlük kuralına da aykırılık teşkil eder (HMK m. 29).

Kararda daha ilginç olan ikinci husus ise, Yargıtay'ın, hayatın olağan akışına aykırı olan durumları, senede karşı tanıkla ispat yasağının bir istisnası olarak değerlendirmesi ve bu sebeple

42 Kuru / Arslan / Yılmaz, s. 428; Berkin, s. 816; Kuru -**Cilt II**, s. 2390.

43 Kuru -**Cilt II**, s. 2410; Alangoya / Yıldırım / Deren-Yıldırım, s. 393 - 394; "... Yazılı belgeye karşı (tarafklar kardeş olsa bile) yazılı belge ile ispat gereklidir. Bunun dışında and yöneltme hakkı kullanılabilir. Öte yandan boş olarak imzalanıp verilen belgenin alacaklı tarafından doldurulması halinde ise anlaşmaya aykırı davranıldığı yolundaki iddianın ispatı da aynı kurala bağlıdır..." 19. HD., E. 2005/2537, K. 2005/4654, 25.04.2005 (www.legalbank.net).

44 İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 24.03.1989, E. 1988/1, K. 1989/2, (Şener, s. 1129 - 1133).

45 Kuru -**Cilt II**, s. 2232 vd.; "...Diğer taraftan, İş Hukuku; işçi ve işveren ilişkisinde, işverenin sosyal ve ekonomik bakımından güçlü olması, işçinin korunması ve işçi lehine yorum ilkeleri dikkate alınarak, sözleşme hukuku alanında ayrılmış ve farklı kurallarla getirilerek gelişmiştir. Bu nedenle iş hukukunda, düzenlenen belgelere karşı işçi lehine tanık dinletilmesi yoluna gidilmektedir..." 9. HD., E. 2008/27689, K. 2008/27683, 20.10.2008 (www.legalbank.net).

46 Bu kararlar ve kararların eleştirileri için bkz. Kuru -**Cilt II**, s. 2204 vd.

47 HGK., E. 2002/13-177, K. 2002/206, 20.03.2002 (www.legalbank.net).

48 Alangoya, Y., "Senede Karşı Senetle İspat Kuralı ve Hayatın Olağan Akışı Kavramı", **Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu İçin Armağan**, s. 527

davada tanık dinlenilmesinin caiz olduğu yönündeki görüşüdür. Kararda bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “...Kaldı ki, somut olayda, davacının belgede belirtilen miktarda parayı borç olarak verecek mali gücünün bulunmadığı, davalıların miras bırakanının da bu miktarda borç almasını gerektirecek herhangi bir durumunun mevcut olmadığı da savunulmuş ve buna ilişkin deliller toplanmıştır. İşçi emeklisi eşi olduğu dosya kapsamında anlaşılan davacının, herhangi bir işinin, gelirin ve malvarlığının bulunduğu kanıtlanamamıştır. Davalıların miras bırakanının ise, 1982 yılından itibaren oto tamirhanesi işlettiği, gayrimenkullerinin ve özel otomobilinin bulunduğu, kira geliri elde ettiği, buna ilişkin resmi yazı cevaplarıyla sabittir. Bu durumda, davacının davalıların miras bırakanına 1.08.1997 tarihinde 10 milyar TL. borç para vermesi hayatın olağan akışına da uygun düşmemektedir”. Konuyu değerlendirmeden önce, hayatın olağan akışı kavramına bir açıklık getirmek gerekmektedir.

Hayatın olağan akışının hâkimce göz önüne alınması, fiili karineler çerçevesinde değerlendirilmelidir⁴⁹. Fiili karineler, bilinmeyen bir vakıa için, bilinen bir vakıadan hâkim tarafından sonuç çıkartılmasıdır. Fiili karine, eski Kanunda da, yeni Kanunda da düzenlenmemiştir⁵⁰. Fiili karinelerin ve yaşam tecrübelerinin değerlendirilmesi ve ispat faaliyetine dâhil edilmesi konusunda doktrinde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Fiili karinelerin var olduğu durumlarda ispat yükünün⁵¹ veya delil gösterme yükünün⁵² karşı tarafa geçtiği ya da ispata artık lüzum olmadığı⁵³ gibi görüşler doktrinde öne sürülmüştür. Yargıtay uygulaması ise büyük ölçüde fiili karinelerin ispat yükünü karşı tarafa geçirdiği yönündedir⁵⁴. Kanı-

mızca fiili karineler ve hayatın olağan akışı kavramları, ispatın şekli (yani konumuz açısından senetle ispat kuralları) ile ilgili değil, doğrudan doğruya ispata ve ispat yüküne ilişkindir. Bu sebeple olaydaki şekilde hayatın olağan akışına aykırılığın var olduğu kabul edilse dahi, bu durum ancak buna dayanan tarafın iddia (veya savunmasını) ispat etmiş sayılacağı, delil gösterme yükünün karşı tarafa geçeceğini gösterir. Yoksa bu durum senede karşı tanık dinletilebilmesini haklı göstermez⁵⁵. Olayda ispat yükü MK. 6 çerçevesinde davacıdadır. Davacı söz konusu senedi göstererek ispat yükünü yerine getirmiştir. Davalılar senedin boş olarak ve ahlaka aykırı bir amaç için verildiğini öne sürmüşlerdir. Her iki iddia da kanımızca senetle ispatlanmalıdır. İkinci husus olan ve Yargıtay HGK'nca ifade edilen hayatın olağan akışına aykırılık ise yine senede karşı tanık ya sağını ortadan kaldıracabilecek mahiyette değildir. Bir an için bu fiili karineye davalıların dayanabileceği düşünülse bile, bu durum tanık dinletilebilmesi değil, savunmanın gerçekleşmiş sayılacağı sonucunu doğurur. Aslında davadaki senetle ispat kuralları devam etmektedir. Ancak kanımızca fiili karine ile bu dava veya savunmanın ispat edilmiş sayılması yine mümkün olmayacaktır. Zira fiili karineler ve yaşam tecrübeleri, hâkimin delilleri serbestçe değerlendirdiği alanda mümkün olabilir. Nitekim UMAR ve YILMAZ da, HUMK m. 288 ve m. 299 gibi delil değerlendirme serbestliğinin yürümediği durumlarda, fiili karinelere dayanılarak hüküm verilemeyeceğini ifade etmişlerdir⁵⁶.

Netice olarak bu olay çerçevesinde değerlendirdiğimiz tartışmalı hususların, senetle ispat kurallarına bir istisna getiremeyeceği kanaatindeyiz. Senetle ispat kurallarının varlığı ayrı bir

49 Taşpınar, S., “Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü”, **AÜHFD**, Cilt 45, S. 1 - 4 (Kısaltma: Taşpınar -**Makale**), s. 536; Başözen, A., **Medeni Usul Hukukunda İlk Görünüş İspatı**, Ankara, 2010, s. 70; Umar, B., Yılmaz, E., **İsbat Yükü**, Ankara, 1980, s. 165 - 166.

50 6100 sayılı HMK'nun ispat yükünü düzenleyen 190. maddenin ikini fıkrasında kanuni karineler düzenlenmiş, fiili karineler ise (kanımızca bilinçli olarak) düzenleme dışında bırakılmıştır.

51 Üstündağ, s. 626.

52 Umar / Yılmaz, s. 166.

53 Yıldırım, s. 118; Kuru -**Cilt II**, s. 2006.

54 “... Gerçekten de, olağan bir duruma dayanan tarafın, bu iddiasını kanıtlama yükümlülüğü altında olmadığı, ispat yükünün, normal durumun aksini iddia eden tarafın üzerinde olduğu; başka bir anlatımla, belli olaylardan, belli olmayan bir olay için çıkarılabilen

durumlara dayalı fiili karine lehine olan tarafın, ispat yükü altında bulunmadığı, karinenin aksini kanıtlama yükününün bunu iddia edenin üzerinde olduğu, yargılama hukukunun temel ilkelerindedir...” 10. HD., E. 2009/8955, K. 2009/15860, 20.10.2009 (www.legalbank.net).

55 Doktrinde ALANGOYA, söz konusu kararı değerlendirmesinde, Yargıtay'ın bu sonuca yazılı delil başlangıcını düzenleyen HUMK m. 292 çerçevesinde ulaştığını, meselenin bu çerçevede belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Alangoya, s. 528). Ancak kanımızca kararda bu duruma işaret edecek yeterli veri bulunmamaktadır. Yargıtay, kanımızca 292. veya 293. maddeleri atlayarak, hayatın olağan akışına aykırılık şeklinde bir istisna getirmiş gibi gözükmektedir.

56 Umar / Yılmaz, s. 166; benzer şekilde Taşpınar -**Makale**, s. 569.

akademik tartışma olmakla birlikte, bu kuralların uygulandığı bir sistemde, yargı içtihatları ile söz konusu kuralların varlığını anlamsız kılacak kadar istisna getirilmesi, kanımızca yanlış olacaktır. Bu istisnaların kanunda tahdidi olarak düzenlenmiş olması, sistemin yapısına daha uygundur. Yukarıda bahsettiğimiz tartışmalı hususlar, 6100 sayılı Kanunda da istisnalar arasına alınmamıştır. Kanımızca kanun koyucunun bu sessizliğini bilinçli bir faaliyet olarak görmek lazımdır. Kaldı ki, mevcut istisnalar çok katı olmayıp, delil başlangıcı ve m. 203/b gibi olaya ve taraflara göre değerlendirilebilecek geniş istisnalar da bulunmaktadır.

SONUÇ

6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, senetle ispat kuralları ve bunların istisnaları konusunda büyük ölçüde 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa benzer şekilde hazırlanmıştır. Senetle ispata ilişkin her iki kural da (senetle ispat zorunluluğu ve senede karşı tanıkla ispat yasağı) Kanunda benzer şekilde yer almaktadır. 2011 yılı için 590 Türk Lirası olan ve Tasarıda 500 Türk Lirası olarak öngörülmüş olan senetle ispat zorunluluğu sınırı, TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmeler sırasında 2500 Türk Lirasına çıkartılmıştır. Bu miktar eskisine oranla hayli yüksek olduğu için, senetle ispat zorunluluğunun uygulandığı davalarda gözle görülür bir azalma yaşanacağı söylenebilir. Bu kuralların istisnalarında da bazı değişiklikler gerçekleşmiştir.

Söz konusu kuralların istisnaları delil başlangıcı, delil sözleşmesi, tanık dinletilmesine muvafakat (m. 200/II) ve Kanunun 203. maddesinde altı bent olarak düzenlenmiş olan istisnalardır. Eski Kanunda bulunan haksız fiillere ilişkin bent, düzenlenmesine gerek olmadığı için 203. madde kapsamından çıkartılmış, onun yerine hukuki işlemlere ve senetlere karşı üçüncü kişilerin muvazaa iddiaları getirilmiştir. Daha önce ayrı bir maddede düzenlenmiş olan senedin kaybolması hali, aynı bir bent olarak aynı maddede düzenlenmiş ve eski Kanunda bulunan "delil ve emareler" ibaresi "delil veya emareler" olarak değiştirilerek bu yönde mevcut tereddütler de giderilmiştir.

Delil sözleşmesi ve karşı tarafın tanık dinletme isteğine muvafakat halleri, eski duruma paralel şekilde yeniden düzenlenmiştir. Delil sözleşmeleri,

eskisinden daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve hukuki dinlenilme hakkı çerçevesinde, taraflardan birinin ispat hakkının kullanımını imkânsız kılan veya fevkalade güçleştiren delil sözleşmelerinin geçersiz olacağı açık olarak hükme bağlanmıştır.

Senetle ispat kurallarının istisnaları ile ilgili olarak en önemli değişiklik, hiç kuşkusuz, 1086 sayılı Kanunda düzenlenen "yazılı delil başlangıcı" kurumunun yerine "delil başlangıcı" kurumunun getirilmiş olmasıdır. Delil başlangıcı için yazılılık şartı kalkmış ve her türlü belgenin, diğer iki şartı taşınması halinde delil başlangıcı olabileceği düzenlenmiştir. Diğer iki şart da nispeten genişletilmiş, karşı tarafın veya temsilcisinin verdiği ya da gönderdiği belgelerin kabul edileceği düzenlenmiş ayrıca ispat şartı da "vukuuna delalet etmek" yerine "işlemi muhtemel göstermek" şeklinde daha geniş anlam ifade edebilecek bir ibare ile değiştirilmiştir. Kanunun 199. maddesinde belge delilinin tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre artık elektronik ortamdaki belgeler gibi yazılılık şartını taşımayan araçlar ile de, delil başlangıcı çerçevesinde senetle ispat kurallarının bertaraf edilebileceği düzenlenmiştir.

1086 Sayılı Kanunun uygulandığı dönem boyunca, kanundaki istisnalara bazı içtihatlar ile ek istisnalar getirilmeye çalışılmış ve bazı durumların varlığı halinde özellikle senede karşı tanıkla ispat yasağı bertaraf edilmiştir. İş ve hizmet sözleşmeleri, senedin sözleşmeye aykırı doldurulması, kumar borçları gibi durumlarda Yargıtay'ın senetle ispat kurallarına istisna getiren kararları mevcuttur. Bu çerçevede çok önemli bir karar da Yargıtay HGK tarafından 2002 yılında verilmiş olan ve senedin ahlaka aykırılık sebebiyle batıl olduğu yönündeki iddialarda ve hayatın olağan akışına aykırı bir durumun varlığında hâkimin tanık dinletilmesine izin vermesi gerektiği yönündeki karardır. Kanımızca her iki halde de tanık dinletilmesi yani senede karşı tanıkla ispat yasağının bertaraf edilebilmesi mümkün değildir. Nitekim bu tartışmalara rağmen, 6100 sayılı Kanunda da yeni bir istisna getirilmemiş olması, kanun koyucunun bilinçli bir susması olarak algılanabilir. Uygulama tarafından senetle ispat kurallarının varlığını ortadan kaldıracak şekilde yeni istisnaların getirilmesi, sistemin yapısına aykırı olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akcan, R., "Medeni Usul Hukuku Açısından Faks Metinlerinin Önemi ve Delil Niteliği", **SÜHFD**, 2001, C. 9, S. 1-2, s. 159-187.
- Alangoya, Y., "Senede Karşı Senetle İspat Kuralı ve Hayatın Olağan Akışı Kavramı", **Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu İçin Armağan**, s. 521 - 531.
- Alangoya, Y., Yıldırım, K., Deren-Yıldırım, N., **Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Değerlendirme ve Öneriler**, İstanbul, 2006.
- Alangoya, Y., Yıldırım, M.K., Deren-Yıldırım, N., **Medeni Usul Esasları**, 7. Baskı, İstanbul, 2009.
- Anıl, Y., "Yazılı Delil Başlangıcı", **AD**, S. 1983/2, s. 414-419.
- Ansay, S.Ş., **Hukuk Yargılama Usulleri**, 7. Baskı, Ankara, 1960.
- Başözen, A., **Medeni Usul Hukukunda İlk Görünüş İspatı**, Ankara, 2010.
- Belgesay, M.R., "Yazılı Deliller", **AD**, S. 1943/5, s. 332-340.
- Belgesay, M.R., **Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi**, İspat Teorisi, 3. Bası, İstanbul, 1950.
- Berkin, N.M., "İspat Hukukunda Senet Delili ve Yazılı Şekil", **İHFM**, S. 1946/6, s. 1175-1192.
- Berkin, N.M., "Senetle İspat Mecburiyeti ve Kaidenin İstisnaları", **İHFM**, 1950, C. XVI, S. 3-4, s. 799-821.
- Bilge, N., Önen, E., **Medeni Yargılama Hukuku Dersleri**, 3. Baskı, Ankara,
- Erturgut, M., **Medeni Usul Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi**, Ankara, 2004.
- Friedenthal, J.H., Singer, M., **The Law of Evidence**, Mineola, 1985.
- Kiraz, T., Ö., **Medeni Yargılama Hukukunda İkrar**, Ankara, 2005.
- Konuralp, H., **Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, Ankara, 1999. (Kısaltma: Konuralp-İspat Kuralları).
- Konuralp, H., **Medeni Usul Hukukunda Yazılı Delil Başlangıcı**, Ankara, 1988. (Kısaltma: Konuralp-Delil Başlangıcı).
- Kuru, B., Arslan, R., Yılmaz, E., **Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı**, 21. Baskı, Ankara, 2010.
- Kuru, B., **Hukuk Muhakemeleri Usulü, Cilt II**, 6. Baskı, İstanbul, 2001. (Kısaltma: Kuru-Cilt II).
- Kuru, B., **Hukuk Muhakemeleri Usulü, Cilt III**, 6. Baskı, İstanbul, 2001. (Kısaltma: Kuru-Cilt III).
- Muşul, T., **Medeni Usul Hukuku (Temel Bilgiler)**, 2. Baskı, Ankara, 2009.
- Pekcanitez, H., Atalay, O., Özkes, M., **Medeni Usul Hukuku**, 10. Bası, Ankara, 2011.
- Postacıoğlu, İ., **Şahadetle İspat Memnuiyeti ve Hudutları**, 2. Baskı, İstanbul, 1964. (Kısaltma: Postacıoğlu-Şahadetle İspat Memnuiyeti).
- Rice, P.R. (Editor), **Electronic Evidence Law and Practice**, Chicago, 2005.
- Taşpınar, S., "Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü", **AÜHFD**, Cilt 45, S. 1 - 4, s. 533 - 572. (Kısaltma: Taşpınar -Makale)
- Taşpınar, S., **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, Ankara, 2001. (Kısaltma: Taşpınar - Kitap)
- Tiftik, M., "Yazılı Delil Başlangıcı", **AD**, 1984, s. 241-263.
- Umar, B., "Delil Anlaşmaları", **İHFM**, 1962, S. 3-4, s. 857-862.
- Umar, B., Yılmaz, E., **İspat Yükü**, Ankara, 1980.
- Üstündağ, S., **Medeni Yargılama Hukuku**, Cilt I-II, 6. Bası, İstanbul, 1997.
- White, J.J., Summers, R.S., **Uniform Commercial Code**, 4th Edition, 1995.
- Yıldırım, M.K., "Senetle İspat Kuralının Türk Medeni Yargılama Hukukundaki Önemi", **İlkeler Işığında Medeni Yargılama Hukuku** (Derleyen: M. Kamil Yıldırım), İstanbul, 2002, s. 118-142.
- Yıldırım, M.K., **Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**, İstanbul, 1990. (Kısaltma: Yıldırım -Delillerin Değerlendirilmesi)
- Yılmaz, E., "Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Üzerine Notlar", **Medeni Usul ve İcra - İflas Hukukçuları Toplantısı V (Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Değerlendirmesi)**, Ankara, 2007, s. 178 - 209.